

УДК 346:330.341.1:378

Г. П. Єригіна,

канд. юрид. наук,
старший науковий співробітник,

Н. О. Орлова,

канд. екон. наук,
учений секретар,

Інститут економіко-правових
досліджень НАН України, м. Донецьк

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ ІННОВАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Інноваційна діяльність — найважливіша складова формування конкурентоспроможної економіки будь-якого підприємства, регіону, країни в цілому. Як підкреслив в інаугураційній промові Президент України В. Ф. Янукович, «... наздоганяти індустріально розвинуті країни вкрай складно. Однак можливо. Для цього Україні потрібна стратегія інноваційного поступу» [1].

Необхідність переходу на інноваційну модель розвитку економіки в умовах глобалізаційних викликів закріплено у «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки». На вирішення цих проблем спрямовано ряд галузевих і регіональних програм, Закони України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» тощо. У відповідності до Указу Президента України від 4.11.2009 р. № 899/2009 створено Національну раду з питань науки, інновацій і сталого розвитку України.

Дослідженням проблем формування інноваційної моделі розвитку економіки України, інвестування інноваційної діяльності, виявлення перешкод на шляху переходу до інноваційного розвитку, визначення пріоритетів інвестиційного забезпечення конкурентоспроможності країни займаються досить багато учених, серед яких О. М. Алімов, Б. В. Буркинський, Я. Б. Базилук, В. М. Геєць, І. О. Галиця, З. В. Герасимчук, Я. А. Жаліло, В. П. Семиноженко, Л. І. Федулова, Я. І. Юрик та інші [2; 3; 4; 5; 6; 7]. Результати наукових досліджень у цьому напрямі внесли вагомий внесок у розв'язання теоретичних і прикладних аспектів проблеми підвищення конкурентоспроможності економіки України в сучасних умовах господарювання. Проте, як наголошують фахівці, чимало з цих питань до цього часу залишаються невирішеними. Суттєво знижує активність інноваційної діяльності неефективність фінансування науки, що, у свою чергу, негативно впливає на

стан інноваційної діяльності та рівень економічного зростання.

Метою даної статті є аналіз проблем фінансування бюджетних наукових установ та обґрунтування пропозицій з удосконалення законодавства, що регулює їх інноваційну діяльність.

Як свідчить досвід багатьох розвинутих країн, однією з найважливіших складових економічної безпеки є інноваційна безпека, а саме спроможність держави генерувати прогресивні зміни у техніці, технології, робітничий силі, інформаціях, товарах і т. п. На жаль, за роки ринкової трансформації національної економіки в Україні виникли і продовжують нарощуватись загрози інноваційної безпеки [8, с. 93]. Інноваційна діяльність в Україні поки що не забезпечує «технологічний відрив» країни від зовнішніх конкурентів і залишається вкрай низькою.

За даними Держкомстату України, у 1998 р. інноваційною діяльністю займалися 18,7 % промислових підприємств країни, у 2007 р. — вже 14,2 %, а у 2008 р. питома вага таких підприємств у їх загальному обсязі скоротилась до 13,0 %. У розвинених країнах інноваційно активні підприємства складають 70 % [9, с. 8; 10, с. 328]. Скорочується також кількість підприємств промислового комплексу України, які впроваджують інновації: у 2007 р. їх було 1186, у 2008 — 1160. Якщо у 1995 р. у країні було впроваджено 2936 нових технологічних процесів, у 2005 р. — 1808, то у 2008 р. — 1647 [10, с. 330].

Частка України у світовому обсязі торгівлі високотехнологічною продукцією складає усього 0,1 %. У розвинених країнах панує 5-й та активно формується 6-й технологічні уклади. В Україні 3-й та 4-й технологічні уклади складають 95 %, а 5-й уклад — 4,2 %, 6-й — менш за 1 %. Майже 75 % інновацій направляється у 3-й технологічний уклад, у галузі 5-го укладу — 4,5 %, тобто, як підкреслюють фахівці, в основному здійснюється відтворення застарілого устаткування та технологій [11, с. 31; 12, с. 83].

© Г. П. Єригіна, Н. О. Орлова, 2010

На протязі останніх років Україна суттєво знизила рейтинги конкурентоспроможності економічного зростання, які щорічно розраховуються Інститутом менеджменту і розвитку (ІМД; Лозана, Швейцарія), Світовим економічним форумом (СЕФ; Давос, Швейцарія) та публікуються в Щорічнику світової конкурентоспроможності ІМД і Доповіді про глобальну конкурентоспроможність СЕФ [13, с. 43].

Так, якщо у 2005 р. Україна серед 55 країн світу, які оцінювались за методологією ІМД, посіла 46 місце та 68 місце серед країн, які оцінювались за методологією Давоського форуму, то у 2009 р. понизила свої рейтинги відповідно до 56 міста по індексу ІМД (в рейтингу оцінювалися 57 країн) та до 82 міста по індексу СЕФ (оцінювалися 133 країни). Лише за 2009 р. у порівнянні з 2008 р. Україна по росту конкурентоспроможності за індексом СЕФ втратила 10 позицій і перемістилась з 72 на 82 місце [13, с. 44–45]. Серед 133 країн, які було включено в рейтингову оцінку по індексу СЕФ, Україна зайняла 106 місце щодо розвитку фінансових ринків, 109 — по ефективності товарних ринків, 132 — по захисту прав міноритарних акціонерів, 127 — по захисту прав власності, 130 — по ефективності законодавчих органів влади, 123 — по незалежності судів [14].

Світовий досвід свідчить, що найбільш важливими передумовами активізації інноваційної діяльності є зростання науково-технічного потенціалу країни, розвиток системи навчальних закладів, які здійснюють підготовку кадрів для реального сектора економіки, підвищення кількісного складу і якісних характеристик потенціальних носіїв інновацій — винахідників, раціоналізаторів, наукових працівників, які повинні створювати і розповсюджувати нові знання, а також постійні інвестиції в науку й інноваційні сфери економіки. Проте в Україні майже по усіх параметрах інноваційної діяльності відмічаються суттєві недоліки. Як підкреслюють фахівці, незважаючи на позитивну динаміку освіти, рівень підготовки кадрів поки що не відповідає стратегічним цілям економічної політики держави. Недосконалість економічного механізму функціонування освітніх закладів не дозволяє, по-перше, забезпечити належні умови для одержання якісної освіти, по-друге, здійснити зв'язок освіти з потребами ринку праці, виходячи із стратегічних цілей інноваційної економіки і відповідних структурних перетворень [15, с. 145].

У глобальному рейтингу конкурентоспроможності 2008–2009 рр. за складовою «вища освіта та професійна підготовка» лідерами є Фінляндія — 6,07 балів (1 місце), Данія — 5,98 балів (2 місце), Швеція — 5,83 бала (3 місце). Україна зайняла досить високе 43 місце серед 134 країн світу (4,46 бала), однак свій науково-технічний потенціал використо-

вує недостатньо ефективно, про що наочно свідчить низький рейтинг країни по технологічній готовності та інноваціям [16, с. 64–65].

Крім того, за роки ринкових перетворень в Україні суттєво скоротилась кількість працівників, які виконують наукові та науково-технічні роботи. Скороченню чисельності потенційних носіїв інновацій сприяв і продовжує сприяти від'їзд за кордон найбільш кваліфікованих працівників, фахівців, докторів і кандидатів наук. За підрахунками Національного Фонду науки США, тільки у цю країну із України переїхало 45 тисяч учених і технічних фахівців [8, с. 94].

Найважливішим етапом інноваційного процесу є проведення наукових досліджень. Суб'єктами наукової діяльності, які можуть і здійснюють фундаментальні та технологічні наукові розробки, є академічні наукові інститути, вищі навчальні заклади, наукові підрозділи корпорацій. Саме ці організації потребують суттєвої уваги відносно фінансового забезпечення потреб щодо забезпечення ефективного розвитку наукових досліджень. Однак практика свідчить, що ситуація з фінансуванням сфери науки в Україні не відповідає сучасним вимогам забезпечення конкурентоспроможності країни на підставі переходу до інноваційної моделі розвитку господарювання.

Основні умови регулювання наукової діяльності та її фінансування регламентуються Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність», в якому встановлено, що держава повинна забезпечити бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності не менше ніж 1,7 %. Незважаючи на це, бюджетні асигнування на науку з 2000 р. жодного разу не досягли названого рівня. Слід зазначити, що в колишньому СРСР витрати на науку перевищували середньосвітові показники [17, с. 20].

Результати емпіричного аналізу сучасного стану інвестування наукової діяльності в Україні, виконаного співробітниками Інституту регіональних досліджень НАН України, свідчать про його поступове погіршення і тенденцію до зниження: у 2008 р. цей показник становив лише 0,9 %. Для порівняння, відповідно до Лісабонської стратегії, ухваленій в ЄС, показник витрат на дослідження та розвиток (НДДКР) вже до 2010 р. мав становити 3 % від ВВП. Наразі цього більшості країн світу досягнути ще не вдалось, хоча у США він становив 2,67 %, в Японії — 3,17 %, Південній Кореї — 2,99 % [18, с. 9].

Аналіз основних джерел фінансування інноваційної діяльності свідчить, що найвагомішим джерелом залишаються власні кошти підприємств. Так, наприклад, за розподілом обсягу фінансування інноваційної діяльності за джерелами у промисловому комплексі Донецької області у 2007 р. за рахунок власних коштів було профінансовано 92,7 % загального обсягу фінансування інноваційної діяльності, а за рахунок

Держбюджету — 0,1 %, у 2008 р. відповідно 90,7 % та 0,2 %. У 2009 р. у промисловості фінансування інноваційної діяльності також здійснювалось за рахунок власних коштів — 90,6 %, за рахунок кредитів — 5,6 %, вітчизняних інвесторів — 1,9 % та інвесторів іноземних держав — 1,9 % [19, с. 272].

Не менш серйозною залишається проблема фінансування академічної науки. Як свідчить практика, процеси трансформації академічної науки в останні роки набули тенденцію прямо протилежну той, яка декілька десятиріч домінувала до реформування економіки і характеризувалась зростанням чисельності кадрів і обсягів фінансування, укрупненням інститутів, створенням ефективного дослідно-експериментального сектора та науково-технічних комплексів, розширенням тематики наукових досліджень, домінуванням госпдоговірних замовлень на НДДКР з боку міністерств та відомств. У 1970–1980 роках Національна академія наук була полігоном різних організаційних інновацій щодо прискорення науково-технічного розвитку, міжгалузевою силою, яка сприяла інноваційному розвитку економіки [20; 21].

У роки ринкових реформ і кризових умов господарювання розвиток академічних інститутів країни зазнав суттєвих перешкод. Як підкреслюють О. Алимов та Я. Юрик, незважаючи на те, що українська наука у складі СРСР була однією з найбільших за своїм потенціалом та найефективнішою за результатами, її перетворення з регіональної на самостійну національну наукову систему разом з важливими позитивними змінами об'єктивно призвело до серйозних наслідків трансформації науки в Україні, яка відбулася за роки її незалежності [2, с. 3]. Як відмічає В. І. Онопрієнко, найбільш вагомими втратами були пов'язані зі зміною обсягів, що надходили від замовлень підприємств. Якщо до загострення соціально-економічної ситуації подібні асигнування по Національній академії наук складали майже 55 %, то к середині 90-х років вони зменшились у декілька разів. Криза в економіці призвела до згортання госпдоговірної тематики, що перешкоджало проведенню не тільки прикладних, але й фундаментальних досліджень. Намагання інститутів НАН України доповнити бюджетне фінансування госпдоговорами не дали бажаного результату у зв'язку з розривом господарських зв'язків з колишніми республіками СРСР, економічною кризою та податковою політикою. Як наслідок, інноваційні можливості інститутів суттєво скоротились і продовжують скорочуватись [21].

Світовий досвід свідчить, що у країнах з розвинутою ринковою економікою витрати на науку постійно та суттєво нарощуються. Наприклад, у США щорічні витрати на НДДКР упродовж останніх 10-ти років складають у середньому 250 млрд дол., що становить майже половину сукупного світового показ-

ника [22, с. 14]. В Сенат і Палату представників США було внесено декілька законопроектів, які спрямовані на стимулювання інноваційної діяльності з метою підвищення конкурентоспроможності фірм США на світових ринках. Серйозні заходи у цьому напрямі здійснюються в Китаї, Індії, Південній Кореї, Бразилії, інших країнах. Китай вже сьогодні займає друге місце після США за обсягами державних витрат на науку. У 2006 р. вони досягли 29,4 млрд дол., що приблизно у 2,5 рази перевищило витрати 2000 р. і країна продовжує їх нарощувати темпами майже 20 % на рік. В останні роки в Китаї було прийнято амбіційну програму — довести бюджетні витрати на наукові дослідження до 2 % ВВП у 2010 р. та до 2,5 % к 2020 р. [23, с. 29].

У схваленому Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2010 р. № 892 проєкті Державної програми економічного і соціального розвитку України на 2010 рік серед основних завдань для відновлення та закріплення тенденції стійкого соціально-економічного розвитку України є створення сприятливих умов для модернізації економіки та оздоровлення державних фінансів, банківської системи, підвищення результативності наукової та науково-технічної діяльності і ефективності бюджетного фінансування наукової сфери.

Одним із варіантів пошуку інших джерел фінансування для бюджетних наукових установ може стати розміщення як тимчасово вільних, грошових коштів, отриманих від дозволених законодавством платних послуг на депозитних рахунках в установах банків. Це надасть можливість не тільки покривати видатки, незабезпечені коштами загального фонду, але і вирішувати соціальні проблеми науковців конкретної бюджетної установи. Зараз право на розміщення тимчасово вільних коштів на депозитних рахунках і використання додаткового доходу має Держказначейство України (згідно п. 5 ст. 2 «Положення про Державне казначейство України», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 21.12.05 р. № 1232) і вищі та професійно-технічні навчальні заклади.

Розміщення бюджетною науковою установою грошових коштів, отриманих від дозволених законодавством платних послуг, на поточних рахунках в установах банків допоможе у вирішенні питань щодо економії бюджетних витрат. Це дозволить бюджетним науковим установам не тільки уникнути додаткових витрат щодо штрафних санкцій від несвоєчасно сплачених послуг постачальникам комунальних послуг, послуг зв'язку і таке інше (не враховуючи збитки, до яких приводить відключення за несплату цих послуг), але і не відчувати себе утратним учасником господарських відносин (особливо на початку року, коли кошториси ще не затверджені, або таке інше).

Розміщення бюджетними науковими установами доходів від дозволених законодавством платних послуг на поточних і депозитних рахунках в установах банків може стати також однією з передумов для відновлення довіри до банківської системи та розблокування кредитування реального сектора економіки за участю держави.

Одержання додаткового доходу від розміщення тимчасово вільних коштів бюджетними науковими установами на депозитних рахунках в установах банків не тільки надає можливість покращення соціального стану науковців, але ще й створює умови для стимулювання, покращення і заохочування наукових співробітників. У свою чергу збільшення фонду оплати праці науковців бюджетних наукових установ збільшує дохід держави у вигляді внесків із соціального страхування та податку з доходів у відповідні фонди.

Розміщення грошових коштів від надання платних послуг на рахунок в установах банків не змінює статус бюджетних наукових установ — неприбутковий. Слід зауважити, що відповідальність керівників бюджетних наукових установ за ефективне використання бюджетних коштів не залежить від того, де розміщені бюджетні кошти — на єдиному казначейському рахунку в органах Держказначейства, або на поточних і депозитних рахунках установ банків. Потрібно тільки дозвіл, як у вищих навчальних закладах, для бюджетних наукових установ, що знаходяться у віданні Національної академії наук України, на таке розміщення.

У зв'язку з вищевикладеним вважаємо за доцільне внести наступні зміни в законодавство, що регулює діяльність академічних інститутів.

По-перше, до ст. 5 Закону України від 07.02.2002 р. № 3065 «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук і статусу їх майнового комплексу» речення «Кошти, отримані від надання дозволених законодавством платних послуг, не можуть бути вилучені в дохід держави або місцевих бюджетів» викласти у такій редакції «Кошти, отримані від надання дозволених законодавством платних послуг, можуть розміщатися на поточних і депозитних рахунках в установах банків і не можуть бути вилучені в дохід держави або місцевих бюджетів».

По-друге, пункт 15 ст. 6 Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік» викласти таким чином: «Власні знаходження бюджетних установ (у тому числі наукових установ Національної академії наук України і галузевих академій наук), які утримуються за рахунок коштів державного бюджету, у тому числі орендна плата за користування військовим майном, майном Національної академії наук України і галузевих академій наук, 50 відсотків орендної плати за користування іншим майном, що

належить бюджетним установам, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету, та кошти за користування установами банків тимчасово вільними коштами вищих та професійно-технічних навчальних закладів, *бюджетних наукових установ Національної академії наук України*, отриманими за надання платних послуг і розміщеними на вкладних (депозитних) рахунках».

По-третє, до п. 2 Постанови Кабінету Міністрів України від 17.05.2002 р. № 659 «Про затвердження переліку груп власних знаходжень бюджетних установ, вимог щодо їх утворення та напрямів використання» внести: «Находження бюджетних установ від користування установами банків тимчасово вільних коштів вищих і професійно-технічних навчальних закладів, бюджетних наукових установ Національної академії наук України, отриманими за надання платних послуг і розміщеними на вкладних (депозитних) рахунках».

По-четверте, до постанови Кабінету Міністрів України від 28.07.2003 р. № 1188 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися бюджетними науковими установами» внести речення такого змісту: «39. Отримання процентів від розміщення на вкладених (депозитних) рахунках в установах банків тимчасово вільних коштів вищих і професійно-технічних навчальних закладів, бюджетних наукових установ Національної академії наук України, отриманими за надання платних послуг».

Можливість отримання додаткового доходу з депозитних рахунків бюджетними науковими установами (самим яскравим світовим прикладом є Нобелівський фонд) може стати одним із чинників, що вплинуть на покращення ефективності фінансової підтримки науково-інноваційної системи впровадження науково-технічної продукції у виробництво. Розміщення доходів від платних послуг на поточних рахунках в установах банків надасть можливість ефективно використовувати вітчизняні наукові здобутки на потреби економіки за рахунок уникнення багатьох негативних недоліків казначейського обслуговування (надмірна забюрократизованість, умисне затягування сплати видатків і таке інше).

Література

1. Інаугураційна промова В. Ф. Януковича // Українська правда. — 2010. — 25 лютого.
2. Алімов О. М. Структурно-динамічна оцінка потенціалу інноваційних та організаційно-економічних змін / О. М. Алімов, Я. І. Юрик // Економіка промисловості. — 2010. — № 1 (49). — С. 3–14.
3. Буркинський Б. В. Інноваційна стратегія у соціально-економічному розвитку регіону / Б. В. Буркинський, Є. В. Лазарева. — Одеса : ІПРЕД НАН України, 2007. — 140 с.

4. Проблеми та пріоритети формування інноваційної моделі розвитку економіки України / Я. А. Жаліло, С. І. Архієреєв, Я. Б. Базилук та ін. — К. : НІСД, 2006. — 120 с.
5. Геєць В. М. Інноваційні перспективи України / В. М. Геєць, В. П. Семиноженко. — Харків : Константа, 2006. — 272 с.
6. Герасимчук З. В. Проблеми та перспективи становлення інноваційного потенціалу в регіонах України / З. В. Герасимчук, Н. С. Куцай // Регіональна економіка. — 2010. — № 1. — С. 48–52.
7. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / за ред. Л. І. Федулової. — К. : Основа, 2005. — 549 с.
8. Кукурудза И. И. Инновационная составляющая экономической безопасности Украины / И. И. Кукурудза // Вісник економічної науки України. — 2008. — № 2 (14). — С. 93–97.
9. Новицький В. Промисловість враховує глобальні виклики часу / В. Новицький // Урядовий кур'єр. — 2008. — № 43. — С. 8.
10. Статистичний щорічник України за 2008 р. / Держкомстат України. — 2009. — 566 с.
11. Пирожков С. Проблеми прискорення інноваційного розвитку / С. Пирожков // Економіст. — 2005. — № 4. — С. 31.
12. Булеев И. П. Социальные аспекты инновативно-инновационного развития экономики Украины / И. П. Булеев, А. О. Двигун // Прометей. — 2008. — № 1 (25). — С. 80–84.
13. Шубіна О. О. Підвищення конкурентоспроможності економіки України / О. О. Шубіна // Прометей. — 2010. — № 1 (31). — С. 43–46.
14. Ющенко и Тимошенко опустили Украину // Итоги недели. — 2010. — № 18 (246). — 5–11 мая.
15. Левін П. Б. Економічний пріоритет в системі професійної підготовки кадрів в умовах ринкової економіки / П. Б. Левін // Социально-экономические аспекты промышленной политики : сб. науч. тр. ; НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. — Донецк, 2008. — С. 144–161.
16. Дорофеева Ю. С. Понятия национальной инновационной системы и проблемы ее развития в Украине / Ю. С. Дорофеева // Социально-экономические аспекты промышленной политики : сб. науч. тр. ; НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти. — Донецк, 2008. — С. 59–68.
17. Яцків Я. С. Науково-технологічна сфера України: загально-статистичні дані та спроба передбачення / Я. С. Яцків // Наука та наукознавство. — 2005. — № 3. — С. 19–27.
18. Другов О. О. Сучасний стан і перспективи інвестиційного забезпечення сфер науки та вищої освіти в Україні : наукове видання / О. О. Другов ; НАН України. Ін-т регіональних досліджень. — Львів, 2009. — 60 с.
19. Статистичний щорічник Донецької області за 2009 рік / Головне управління статистики у Донецькій області. — Донецьк, 2010. — 510 с.
20. Попович А. С. Формирование структуры потенциала академической науки Украины / А. С. Попович // Наука и науковедение. — 2002. — № 1. — С. 36–46.
21. Оноприенко В. И. Фундаментальная наука в инновационной сфере трансформации экономики / В. И. Оноприенко // Проблемы и перспективы инновационного развития экономики : Материалы десятой междуна. науч.-практ. конференции по иннов. деятельности. — Ч. 3. Наука и инновации. — Киев — Симферополь — Алушта, 2005. — 343 с.
22. Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення : моногр. / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землянін та ін. ; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. — Донецьк, 2007. — 328 с.
23. Экономика и управление в зарубежных странах (по материалам иностранной печати) // Ежемесячный информационный бюллетень. — М. : ВИНТИ, 2009. — № 11. — С. 26–35.

Подано до редакції 08.10.2010 р.